

**Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün
Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi**

*Nuray ÜÇKARAKAYA**

Öz

Türk edebiyatının yenileşme sürecinin önemli kalemlerinden biri olan Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri adlı çalışmasını 1915-16 yılında İstanbul'da yayımlamıştır. Kitap liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ders kitabı iki bölümde hazırlanmıştır. Kitabın "Usûl-ü Kitâbet" başlıklı ikinci bölümü, cümleden paragrafa metnin kuruluş ve yapısına ilişkin dönemi için oldukça yeni ve günümüz metin dilbiliminin kavramlarını karşılayacak bir sistematik ile yapılandırılmıştır. Bu çalışmamızda kitabın "Cümleler" bölümü Latin harflerine aktarılarak metin dilbilimi kavramları ve özellikle bağdaşıklık ve tutarlılık açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ali Ekrem Bolayır, Nazariyyat-ı Edebiyye, metin dilbilim, tutarlılık ve bağdaşıklık

**Evaluation Of The Sentences Section Of Nazariyât-I Edebiyye Dersleri Of Ali Ekrem For
Coherence And Cohesion**

Abstract

Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri was published in Istanbul in 1915-16 by Ali Ekrem Bolayır, the son of Namık Kemal who is one of the important pens of the reform process of Turkish literature. This book was taught as a coursebook in the high school. The course book was prepared in two parts. The second part of the book titled "Usûl-ü Kitâbet" was structured with a systematic approach from the sentences to paragraphs which is quite new for the period in terms of the establishment and the structure of the text and which will meet the concepts of contemporary text linguistics concepts. In this study, the "Cümleler" part of the book was transferred to Latin letters and evaluated in terms of text linguistics concepts and especially coherence and consistency.

Key words: Ali Ekrem Bolayır, Nazariyyat-ı Edebiyye, text linguistics, cohesion and coherence

Giriş

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri adlı çalışması; iki bölümden oluşmaktadır: 1914-1915 yılında Darülfünûn'da okuttuğu dersler kitabın birinci bölümünü, Galatasaray Sultanîsi dördüncü, beşinci, altıncı sınıf talebeleri için 1915-1916'ta hazırlanan "Usûl-ü Kitâbet" ikinci bölümünü teşkil etmektedir.

Kitabın ilk bölümünde Lisan-ı Edebiyat, nazım-nesir, ahenk ve vezinler, lisan-ı nazmın teşkili, ahenk ve kafiye, nazım şekilleri konuları ele alınmıştır. Usûl-i Kitâbet'te ise, bir mukaddimeden sonra usûl-i imlâ, saatlerin yazımı, Arapça ve Farsça bazı kelimelerin yazımı, kitâbet-i hususiyenin kaideleri

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı E-posta: dilrubakarakaya@hotmail.com

ve daha sonra da bizim değerlendirdiğimiz “Cümleler” kısmı yazılmıştır. Tam bir kompozisyon bölümü olan bu kısımdan sonra da noktalama işaretleri gösterilmiştir.

Ali Ekrem’in Usûl-i Kitabet’in mukaddimesinde dile getirdiği şu görüşler dikkat çekicidir:

“İşte milletimiz hasseten gençlerimiz için bir akit olursa bu imlasızlığa bir nihayet vermek, lisanımızın mükemmel bir harf ve nahvını bir de lügatini telif etmek üzere Maarif Nezareti 1323 senesinde mekteb-i âliye ve sultaniye muallimleri ile üdebâ ve muharririnden yirmi dört zattan mürekkeb bir tetkikat-ı lisanîye heyeti teşkil etmişti. Bu heyetin harf ve nahv ve lügat encümenleri vazifelerini ikmal edemedi, fakat imla encümeni üç sene mütamadiyen çalışarak ve hariçten de erbâb-ı kalemin muavinlerini temin ederek bir “Usûl-i İmlâ Risalesi” telifine muvaffak oldu. Şimdi bu risale elimizdedir, imlâmızın esaslı kaidelerini Usûl-i imlâ’dan alarak size tedris edeceğim.”(Bolayır,1915: 9-10)¹

O dönem imla ve lügat için birer heyet kurulmuş ve bu heyetin hazırladığı kitaba riayet edilerek bu bölüm kaleme alınmıştır. Bu çalışma Türk edebiyatında metin yapılarının anlamlı bir şekilde kurulması konusunda ilktir. Bu bölüm cümleden paragrafa metnin kuruluş ve yapısına ilişkin bağdaşık ve tutarlılık kavramlarına çok uygun yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Şu ana kadar yaptığımız araştırmalarda Ali Ekrem’in bu ders notlarının yayımlanmadığını biliyoruz. Çalışma, kitabın “Cümleler” bölümünü Latin harflerine aktararak metin dilbilimi kavramlarının özellikle bağdaşıklık ve tutarlılık açısından o dönemde de ele alındığını ve ilgili eserin edebiyatımızdaki yeri ve önemini vurgulamaktadır.

Metin dilbilim 1920’li yıllarda ortaya çıkar, dilbilim çalışmalarının detaylanarak alt uzmanlık alanları oluşturması üzerine 1950’li yıllarda kavram tartışılmaya başlanmış, 1980’li yıllardan itibaren bir bilim dalı olarak alt kavramları geliştirilmiştir. Bu çalışmalar sadece dilbilim ve edebiyat alanında değil iletişim ve mesaj oluşturma alanında çok önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden metin dilbilim alanında ortaya çıkan bulgular hızla günlük hayata uygulanmaktadır. Buna örnek olarak gazete haber yapıları ve “discourse analiz” gibi kavramların çok sık kullanıldığı, mesaj ve anlamın etkili yapılandırılmasında büyük öneme sahip olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada metin dilbilimin bazı temel unsurlarının Ali Ekrem Bolayır’ın ders notlarında nasıl yer aldığı değerlendirilmiştir.

Dilde kelimeleri yan yana getirmenin ve o kelimelerle cümle kurmanın kuralları vardır. Cümle yazmakla da iş bitmez, Ali Ekrem’in de dediği gibi yazı tek bir cümle ile yazı yazılamaz. Dolayısıyla yazı ancak birbirine bağlı cümlelerle ilerleyip o cümlelerin bir uyum (muvâfakat) içerisinde bir bütün

¹ Ali Ekrem’in Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri adlı kitabındaki sayfa numaraları parantez içinde verilmiştir.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

oluşturduğunda ortaya çıkar. Metin, tek bir fikre hizmet eden diğer fikirlerin birbiriyle ayrılamayacak şekilde birleşmesi demektir.

Metin kendisini oluşturan dilsel öğelerin ve bu öğelerin ortaya koyduğu anlamın uyumundan ortaya çıkan bir bütündür. Her cümle kendisinden önce ve sonraki cümlelere bağlanarak anlamlandırılmaktadır. Metinde tutarlılık dilsel öğelerle metnin yapısına yansır. Dilbilimcilerin, dilsel çözümlenelerde cümle analizlerinin yetersiz kalışından hareketle cümle ötesi dilbilim çalışmalarına yönelmesi ve dilbilimde metin kavramına ağırlık verilmesi metin dilbilimin doğmasını sağlamıştır. Halliday ve Hasan'a göre (1976: 1-2) metni cümleler bütünü olarak görmek yanlış olur. Aslında ortaya çıkan bütünlük birleşen cümlelerin üstünde bir kavramdır.

“Metin, dilin kullanımdaki birimidir. O cümlecik ya da cümle gibi dilbilimsel bir birim değildir ve büyüklüğüyle tanımlanamaz. Metin, biçimsel değil, anlamsal bir birliktir. Metin cümlelerden oluşmaz, cümleler tarafından gerçekleştirilir ya da cümleler içinde kodlanır İletişimde metinlerin işlevleri üzerine yoğunlaşan De Beaugrande ve Dressler (1981) bir dilsel ürünün metin olabilmesi ve sağlıklı iletişim oluşturabilmesi için yedi temel özelliği taşıması gerektiğini savunmaktadır:

- 1- Bağdaşıklık (Cohesion)
- 2- Tutarlılık (Coherence)
- 3- Amaçlılık (Intentionality)
- 4- Kabul Edilebilirlik (Acceptibility)
- 5- Bilgilendiricilik (Informativity)
- 6- Duruma Uygun Olma (Stiuationality)
- 7- Metinler Arasılık (Intertextuality) (Çoşkun, 2005:9)

Çalışmamız Ali Ekrem'in de özellikle üzerinde durduğu bağdaşıklık ve tutarlılık unsurlarını ele alacaktır.

Halliday ve Hasan'a (1976) göre, bağdaşıklık “metindeki bazı birimlerin yorumunun başka birimlere bağlı olarak ortaya çıkması durumu”dur. Enkvist'e göre (1990: 14) bağdaşıklık “metnin yüzeysel yapısındaki açık bağlantılar”dır. Grabe'e (1985: 110) göre ise bağdaşıklık “metnin yüzey yapısındaki birimler aracılığıyla kurulan, metinde cümleler ve cümleciklerin bir arada tutulmasını sağlayan ilişkiler”dir.

Bugün Batı'dan takip edilen bu algı Ali Ekrem'in cümleleriyle dönemine şu şekilde yansımaktadır:

“Muvafakat” birbirine matuf efkar arasında cihet-i camianın vücudu bir lüzum olunca o fikirleri ifade eden eşkal arasında da bir cihet-i camia aramak pek tabîdir. Şimdi mademki yazı bir faaliyet-i dimagiyyenin bir tefekkürün neticesidir, mademki o tefekkür manaları birbirine rabt etmekte bir cihet-i camia arıyor ve fikirler daima “mütevafık ve münasib” olarak inkişaf ediyor, o fikirlerin şekillerinde de bir muvafakat ve tenasüb aramamak kabil olamaz. Şu mukaddimecikten sonra tedkikatımıza başlayabiliriz...”(Bolayır,1915:202)

Ali Ekrem manaların rabt edilmeden, birbirine bağlanmadan sıralanamayacağını belirtmekle birlikte manadaki bağlılığın şekilde de “cihet-i camia” (aklî bir alaka) oluşturmasıyla vücut bulabileceğini söylemektedir. Manaları bağlarken aklî bir alaka gerekmektedir, manaları bağlayan bu aklî alaka yapıda kendini gösterecektir. Burada şeklen aranan alaka metin dilbilimdeki “bağdaşıklık unsurları”yla örtüşmektedir. Manaların birbiriyle uyumu ise “tutarlılık” kavramıyla karşılanabilir.

Bir metinde bulunması gereken bağdaşıklık unsurlarını Halliday ve Hasan (1976) beş ana başlıkta toplanmaktadır:

- 1-Gönderim,
- 2-Eksilteli anlatım,
- 3-Değiştirim,
- 4-Bağlama öğeleri,
- 5-Kelime bağdaşıklığı

Bu kavramlar bağdaşıklık unsuru olarak tek tek ele alınıp kısaca açıklandıktan sonra Ali Ekrem’in “Cümleler” bölümünde bu unsurları nasıl değerlendirdiği örneklendirilecektir.

Gönderim

Özellikle zamirler ve iyelik ekleriyle öne çıkan gönderim unsurları en az üç dört cümlelik metinlerde gözlenebilmektedir. Bağdaşıklıkta kullanılan isimler yerine sonradan kullanılan zamirler; bir cümledeki ifadeyi temsil eden işaret zamirleri, herhangi bir durumu özetleyen zarflar gönderim ögesi olabilmektedir.

Örneğin: “**Öğrencilerden ikisi** derse geç geldiler. Belli ki **onlar** zili duymamışlar.” Cümlelerinde “öğrencilerden ikisi” yerine sonradan kullanılan “onlar” zamiri gönderim ögesidir.

Ali Ekrem bir yazıyı yazarken öncelikle kelimeler arası bağdaşıklık (cihet-i camia) ve sonrasında cümleler arası bağdaşıklık unsurlarını değerlendirmiş, fakat örneklerini sadece cümle düzeyinde seçmiştir. Örnekler cümle düzeyinde kaldığı için gönderim ve değiştirim öğeleri

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

vurgulanmamıştır. Çalışmanın sonuna kitabın çevrilen bölümü aynen konulmuş, yazarın durum tespitlerinin orijinal metinden tam olarak takibine olanak tanınmıştır.

Ali Ekrem tek tek cümle örnekleri üzerinde kelimeler arası bağdaşıklığı ele almıştır.

“Misâl-1-Arkadaşlarımdan Necdet, Seyfi, Ahmed geldiler.

...

Meselâ arkadaşlarımdan Necdet, Seyfi, Ahmet, balıkçı geldiler, diyebilir misiniz? Diyemezsiniz çünkü balıkçı da diğerleri gibi bir insan ise de burada matlûb olan insanlık değil, arkadaşlıktır; yâni cihet-i camia arkadaşlıktadır; balıkçı da sizin arkadaşınız olamaz.”(Bolayır,1915:163)

Eksiltili Anlatım

Cümle Eksiltisi

A: Yarınki sinemaya kim geliyor?

B: Ayşe.(Yarınki sinemaya Ayşe geliyor.)

Genellikle günlük konuşmalarda sıklıkla kullanılan cümle eksiltisinde sorulan sorulara kısa cevap vermek yolu izlenmektedir.

Ali Ekrem bu kavramı örneklendirmemiştir.

Ortak Öge Eksiltisi

Necla o gün erken uyanmıştı. Evde çocukları ile beraber güzel bir kahvaltı yaptı. Çayını yudumlarken onları izliyordu. Her zamanki gibi tabaklarını bitirip bitirmediklerini de kontrol ediyordu.

Yukardaki cümlelerde ilk cümlede belirtilen özne (Necla), diğer cümlelerin de öznesidir; fakat sözcük ikinci ve üçüncü cümlede belirtilmemiş; kullanılmayan 3.tekil şahıs ekinde gizlenmiştir.

Ali Ekrem “ortak öge eksiltisi” örneklerini şu şekilde ele almaktadır:

“Misâl: Bu sabah erkenden uyanım, kitaplarımı derhâl tanzim ettim, derslerime çalıştım.

İşte bu cümleler birbirine merbûttur.

Çünkü her işi gören aynı mütekellimdir. Bundan mâ'adâ ikinci, üçüncü cümlelerin sıhhati ancak birinci cümle ile kâimdir: Mütekellim uyanmasaydı ne kitaplarını tanzîm edebilir ne de çalışmak mukadder olurdu.”(Bolayır,1915:152-3)

Ortak öge eksiltisi örneği özne üzerine kurulmuştur, yani tüm işleri gerçekleştiren aynı kişidir. (birinci tekil kişi “ben”) Ali Ekrem aynı zamanda mantık silsilesi içinde olayları öncelik sonralık sırasına

da koymuştur. Ali Ekrem cümleleri birbirine bağlayabilmek, bir yazıda peş peşe kullanabilmek için, cümleler arasında mutlaka bir alaka bulunması gerektiğini belirtmiştir. Aklen kabul edilebilir bu alakayı da “cihet-i camia” olarak adlandırmıştır.

“Ta’rîf- İki şey arasında aklen mevcut alâkaya, münâsebeti “cihet-i camia” denilir.”(Bolayır,1915:155)

Başka bir örneği de şöyledir:

“Misâl-1-

Arkadaşlarımdan Necdet, Seyfi, Ahmet geldiler.

Misâl-2-

Kitabı, kâğıdı, kalemi, mürekkebi hazır buldum.

Misâl-3-

Mûsikî insanın fikrini, kalbini, ruhunu sefâyâb eder.

Misâl-4-

Gülü, menekşeyi, yasemini pek severim.

Şu dört misâli tahlil edersek anlarız ki bütün mef’uller bir fiile âid yani bir hükümde müşterektir, aralarında cihet-i camia olmazsa bu iştirâk nasıl kâbil olabilir?

Esasen “bir hükümde teşrîk” demek aynı fiili tekrar etmemekten başka mânâ ifâde etmez.”(Bolayır,1915:155)

Öge ortaklığını Ali Ekrem, tekrarı ortadan kaldıran bir durum olarak ele almaktadır. Cümlelerde birden çok nesnenin ya da öznenin aynı fiile bağlandığında her seferinde aynı fiili tekrar etmemek için öge eksiltisi yapılabildiğini örneklerle açıklamaktadır.

Ek Eksiltisi

Sema Hanım, böreğini çoktan hazırlamış, fırınına da önceden ısıtmıştı.

Yukardaki iki cümle ikinci cümlenin fiilinin sonundaki hikaye bileşik zamanı ekiyle birleştirilmiştir.

Bu durum eserde “edat-ı haber” veya “edat-ı habersiz” cümleler arasındaki bağdaşıklık olarak değerlendirilmektedir. Bildirme kipi bir bağdaşıklık unsuru olarak ele alınan yapılarıdır. Ali Ekrem, bildirme kipi olarak ya da almadan isim cümlelerinin de belli bir mantık alakasıyla bir arada kullanıldığını örneklerle açıklamıştır.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

“Misal 2 :

“Arkadaşım gelmiş, muallim efendi ders takrir etmiştir. Cihet-i camia: zaman.”(Bolayır,1915:201)

Bu iki cümle arasında bağlantı kuran “zaman”dır. İki fiilin gerçekleşmesi aynı zamana denk gelmiştir. Bugün metin dilbilimde eksilteli cümlede gizlenen fiiller üzerinde durulmaktadır. Hem bir önceki öge eksiltisi örneğinde hem de burada Ali Ekrem, “bildirme kipinin(-dir'in) gizlendiğinin altını çizmektedir.

Değiştirim

Değiştirim birkaç cümleyle yapılan bir açıklamaya veya izah edilen bir duruma tek kelimeyle yapılan atıftır. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi durum zarfları, çeşitli tümleçlerle daha önceden anlatılanlar hatırlatılmaktadır. Farklı türdeki sözcükler kullanılarak aynı kavramlar anlatıldığı için değiştirim olarak ele alınmaktadır.

Çoğu insan olumsuz bir durumla karşılaştığında kabahati dışarda arar. Bir günah keçisi bulup rahatlar. Halbuki böyle davranmak bizi çözümden uzaklaştırır.

Dışarda **iki çocuk** kavga ettiler. **Onlar birbirine** ağza alınmayacak sözler söylediler. Bu sırada kısa boylu olanın gözlükleri kırıldı. Ben **olanlara** kayıtsız kalamadım.

Bu metinde ise ilk üç cümle ile anlatılanlar, son cümledeki “olanlar” sözüyle değiştirim yapılmıştır.

Ali Ekrem'in çalışmasında değiştirim üzerinde durulmamış, “bağlama ögelerine” geniş bir yer ayrılmıştır.

Bağlama Ögeleri

Türkçede sıklıkla kullandığımız edat ve bağlaçlar metin dilbilimde “bağlantı ögeleri” olarak karşılanmaktadır. Edatlar söz gruplarını kurmaya yararken bağlaçlar hem söz gruplarını hem de cümleleri yan yana getirebilmenin en sık başvurulan yoludur. Özellikle yeni fikirlerin metne eklenmesiyle “ilerleme” sağlanmaktadır ve bu noktada bağlaçlar öne çıkmaktadır.

Hem çocuğunu okuttu hem de kendi okudu. (Ekleyici)

Salih durumu öğrendi veya Mehmet'in davranışlarından şüphelendi. (Ayırt edici)

Seninle sinemaya gelmek isterdim ama daha önceden planlanmış bir toplantıya katılmam gerekiyor. (Zıtlık)

Bugün ilk önce çarşıya çıkarım. Sonra yemekleri hazırlamaya başlarım.(Zaman-Sıralama)

Bütün zamanımı bu işe ayırırım, yeter ki hedeflerimize ulaşalım. (Koşul)

Yukardaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kitabında Ali Ekrem bu konuyu “Elfâz-ı Atf” başlığı altında irdelemektedir:

“ELFÂZ-I ATIF

Lisânımızda (ve) ile onun yerine kâim olan (,) den mâada birtakım lafızlar daha vardır ki iki cümle yâhûd iki kelime arasında atf ü rabta hizmet eder. Bunların bugünkü lisânda kesretle isti'mâl olunanlarını görelim.

De dahi mânâsına. Misâl:

“Kitap sevilirse kalem de sevilir.”

Diğer misâl:

“Kitap da, kalem de, kâğıt da güzeldir.” de edât-ı atf olarak dahi mânâsına kullanıldıkça imlâ bahsinde söylediğimiz gibi muttariden münfasıl yazılır. “Mektepte derse çalıştım.” misâlinde edât-ı zarfiyyet olan ve imlâda ittisâl ve infisâl kaide-i umûmiyyesine tabi bulunan “de” den tefrik için dahi mânâsına olan (da) yı ayrı yazmak bütün üdebâ ve muharririn tarafından kabul edilmiş bir kaide olduğundan buna râğbet etmemek imlâ yanışına düşmektir.”(Ali Ekrem,1924,158-9)

Gruplara ayrılarak incelenen bağlaçların anlamı bile değiştirdiğini açık şekilde örneklendiren, konuyu daha derin ele alan Ali Ekrem’in “hem” bağlacı için yaptığı değerlendirmeyi buraya almak uygun olacaktır:

Hem. Farisî’dir, lisânımızda iki türlü istimâl olunur. Birincisi müteaddid olarak : “Hem Rıfkı hem Fazıl geldi.” gibi. Bu suretle istimâli ekserdir ve mânâ da müşareketi teyid eder. İşte misâlimizden maksut olan mânâ “Yalnız Rıfkı gelmedi, Fazıl da geldi”dir. Bazen “hem” ikiden ziyâde de kullanılır:

“Hem okudu, hem yazdı, hem ezberledi” gibi.

İki üç defa tekrar eder. “Hem” edatından sonra tekid-i mânâ için “de” yazıldığı da vardır. “Hava hem serin hem açık hem de rüzgârlı idi.” gibi. İşte bu misâlde havanın rüzgârlı olmasına serin, güzel olmasından ziyadece ehemmiyet verildiği anlaşılıyor.” (170)

Ali Ekrem; de, hem, ya, yahut, ama, hatta, bile, sonra, ne, ki, yoksa, ise, lakin, fakat, belki, ta, taki, veli, velik, içün, -den dolayı, çünkü, zira vb. birçok bağlacı incelemektedir; görüldüğü gibi bazı

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

edatlar da burada değerlendirilmiştir. Hemen hemen tüm bağlaçları ele almış ve anlam farklılıklarını bol örnekle göstermiştir.

Mananın üstünde titizlikle durduğu görülmektedir. Ali Ekrem iki cümle veya iki kelimenin atf ü rabtına hizmet eden sözcükleri “edat-ı atf” olarak değerlendirmiştir. Diğer bir bağlantı ögesi olarak da “sıyga-ı rabtiyye” ele alınmış, bu başlık altında ise yardımcı fiiller “ef’âl-i muavine” ; olmak, itmek, eylemek, idilmek, olunmak, bulunmak, kılınmak, indirmek, bulundurmamak, kıldırmak, buyurmak, tek tek irdelenmiş, zarf fiillerin kullanımı ve yardımcı fiillerle beraber kullanımlarının detayları örneklendirilmiştir.

Kelime Bağdaşıklığı (Aynı Kavram Alanından Kelime Kullanımı)

“Bir metindeki bağdaşıklık yapısının açıklanışında dilbilgisine ait düzenlemelerin yanı sıra sözvarlığına ait düzenlemeler de önemlidir. Sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık; aynı sözcüğün yinelenmesi, karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımı, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanımı...” bağdaşıklığın bir başka göstergesidir. Özkan ilgili çalışmasında Haldun Taner’in öyküsü üzerinde bu maddeyi şöyle örneklendirmektedir:

“... Batı müziğini neden seviyorum. Her bestenin altında bir metronom tiktağı sezdiğim için. Geçende Balkan radyolarından birinde Beethoven’in 8’inci Senfonisi’ni dinliyordum. Üstadın, metronomu bulan Maelzel’e armağan olarak, ritmik metronom temposunda çalınsın diye bestelediği o ikinci mouvement’ı, o her dinleyişimde kendimden geçtiğim caanım Allegrotto Scherzendo’yu herifler tutup da Rubato çalmazlar mı?... Yakalayıp radyoyu yere çalasım geldi. ...” (Özkan, 2004:179-180).

Örnekte yer alan altı çizili sözlükbirimlerin birtakım dil dışı gerçekliklere gönderimde bulunduğu söyleyen Özkan, bu paragrafta bir yandan sözcüklerin anlamsal ortaklıklarıyla tümceler arasında bağlantı kurulduğunu, metnin kurgusunun oluştuğunu ifade etmektedir. “Temasül” olarak değerlendirdiği bu duruma Ali Ekrem’in yazdığı örnekler de aşağıdadır. Aynı kavram alanından seçilen kelimeleri şu şekilde ifade etmektedir:

“Hava açıldı. Yıldızlar gözlerini kırıyor, kamer de onlara göz süzüyor.” Misâlinde birinci cümle munfasıldır, diğer iki cümle de pek doğru olarak birbirine merbuttur. Çünkü yıldızlar da kamer de ecrâm-ı semâviyyeden oldukları için aralarında temâsül vardır.”(Bolayır,1915:155)

“Gülü, menekşeyi, yasemini, limon ağacını pek severim.”

Bu söz yanlıştır. Zira gül, menekşe yasemin arasında cihet-i camia mevcut ise de bunlarla limon ağacı arasında mevcut değildir. Halbuki limon ağacı nebât cinsindedir;

lakin burada cihet-i camia nebâtât arasında aranmıyor, ezhâr arasında aranılıyor; yani limon ağacı eşcâr nevindendir, ezhâr nevine dahil olamaz.”(Bolayır,1915:163)

Bu örnekte ise bağdaşıklığı “limon ağacının” bir ağaç olarak bozduğunu anlatan Ekrem, diğer kavramların çiçeklerden oluştuğunu belirtmektedir. Aşağıdaki örnek de kelime bağdaşıklığı açısından önemlidir.

Yukardaki örneklerde Ali Ekrem’in “temasül” olarak değerlendirdiği durumlar metin dilbilimde kelime bağdaşıklığı (aynı kavram alanından kelimeler) olarak ele alındığı bilinmektedir. Sadece bir terminoloji farkı mevcuttur. Kendisi “cihet-i camia olarak ele aldığı üç temel kavramı (temasül, tezdad ve tezayüf) aynı kavram alanından kelime kullanımı açısından şöyle değerlendirmektedir:

“...fakat biraz düşünürseniz anlarsınız ki bir şeyin başka bir şeye zid olabilmesi evvel-emrde nev’en müttehid bulunmalarına mütevakkıftır. Meselâ gece de gündüz de “vakit” nev’iyetinden müttehiddirler. Keza doğru ile yanlış “fikir” nev’inde müttehiddirler. Lâkin biri karanlık, diğeri aydınlık olduğu için aralarında tezâd olur.”(Bolayır,1915:156)

“Tezâyüf” Birinin vücudunu diğerrinin vücuduna mütevakkıf (157) iki şey arasındaki münasebetten ibârettir. Baba ile oğul, ekseriyetle ekâlliyyet gibi.

Misâller: Mekteplerin kesreti ve talebelerin hatmi bir milleti temeddine kâfidir.

Mektep olmayınca talebe, talebe bulunmayınca da mektep olamaz.”(Bolayır,1915:157)

Atf ve rabt için sadece bunların yeterli olamayacağını ayrıca maksada ve duruma göre yazmak gerektiğini açıklamaktadır.

Tutarlılığın ise yazarın metindeki konunun akışını düzenleme becerisini, metindeki sürekliliği, metnin birimleri arasındaki ilişkileri kapsadığı bilinmektedir. Tutarlılık kavramı da şöyle ele alınmıştır:

İkisi arasında mahiyetleri i’tibâriyle cihet-i camia mevcûd olması her zaman atfın sıhhatini temin edemez. O cihet-i camia maksûd olmalıdır. Mesâla kâğıttan bahs olunduğu sırada “Kağıdım esvâbım beyazdır.” denilemez. Zirâ her ne kadar beyazlık kâğıda da eşyaya da şamil bir sıfat ve kâğıt ve esvâb eşyadan olmak i’tibâriyle yek cins ise de nev’ileri başkadır, fikr-i beşerde nev’den nev’e uçarcasına intikâl edemez ve muhtelif nev’ileri birleştirmekte asla münâsebet bulamaz.”(Bolayır,1915:158)

Aynı zamanda “amaçlılık” ilkesini de vurgulamıştır. Yine başka bir örneği ise şöyle değerlendirmektedir:

Mektepte kitaplarımı açtım ve peynir ekmek yedim; mürekkep hokkası hazırladım; kalemimi sildim; ve akşam rüya görmüştüm, kâğıdımı buldum da derslerimi çalıştım.” Buradaki atf ü rabt yanlıştır. Çünkü mektepte kitapları açmakla peynir ekmek yemenin, kalemni silmekle rüya görmenin hiçbir münâsebeti yoktur. Mektepte peynir, ekmek yenir ise de kitaplar açıldığı, ders çalışmak için bütün hazırlıklar yapıldığı zaman değil. Akşam rüya görmüş olabilirsiniz, fakat bize bunu bir silsile-i atf ve tâ'dâd arasında söylerseniz sözünüze saçma derler. Zira rüyanın mekteple, kitapla, ders ile en ufak bir nisbeti bulunamaz.(Bolayır,1915:162)

Ali Ekrem, iki cümleyi birbirine bağlayabilmek için (atf-ı rabt) edebilmek için aralarında “cihet-i camia” (mevcut alaka- münasebet) bulunması şarttır, der. Üç ana başlıkta(benzerlik, zıtlık, bağlılık) incelediği cihet-i camia'yı tek tek örnekler.

Konuyu kısaca değerlendirecek olursak Ali Ekrem, ilgili kitabının “Cümleler” bölümünde kelimelerin birbirine atf-ı rabt edilebilmesi için bir hükümde teşrik etmeleri gerçeğini şart koşar. Sözcükler arası bağlantıyı bağlaçlar (elfâz-ı atf) , kip ortaklığı (Sıyg-i rabita) , yardımcı fiiller (ef'âl-i muavene) ve yardımcı fiillerden türetilmiş zarf-fiiller olarak tek tek ele almaktadır. Asıl bağlılığın olması gerektiği cümleler arasındaki “cihet-i camia” yani metin dilbilimle “bağdaşıklık öğelerini” ise edat-ı atf, elfâz-ı rabtiye ve sıyga-i rabtiye başlıkları altında irdelemektedir.

Ardından da cümleler arasındaki atf ve rabt-ı (bağlama-iliştirmeyi) altı başlıkla açıklamaktadır. Özellikle “sözcükler arası cihet-i camia”da bağdaşıklık unsurlarına yer veren Ali Ekrem, “cümleler arası cihet-i camia”da tutarlılık unsurları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kendisine göre, iki cümleyi birbirine bağlamanın kaideleri şunlardır:

1-Özneleri ortak cümleler birbirine bağlanabilir. Fakat aklî alaka ihlal edilmeden;

“Mektebin içine girdim, at koşturdum.” Yanlıştır. Çünkü cihet-i camia mekan ihlal edilmiştir.

“Eve girildi, kapı açıldı.” Yanlıştır. Çünkü burada da zaman ihlal edilmiştir.

Ali Ekrem, özneleri ortak olan her cümlelerin bağlanamayacağını göstermek için bu cümleleri örnek gösterir. İlk örnekte özne ortaktır fakat mektepte at koşturulamaz; mekanla hareket tutarlı değildir, inandırıcılığı da yoktur. İkinci örnekte de özneleri ortak cümleler vardır, burada da önce kapı açılmalı, sonra içeri girilmelidir. Zaman mantığını yitirmektedir.

2- Özneleri ortak olmayan cümleler birbirine bağlanabilir. Özneleri ortak olan cümlelerde zaman ve mekan unsurlarının cihet-i camia olabileceğini, özneleri ortak olmayan cümleler içinse zaman, durum, şartlar, mekan, zıtlık gibi alakalar kurularak bir bağdaşıklık kurulabileceğini örneklerle açıklamaktadır.

3-Fiilleri ya da özneleri ayrı ya da bir olan cümleler de birbirine bağlanabilir.

4-Fiilleri İstek kipleri ve haber kipleri ile çekimli olan cümleler, fiilleri olumlu ve olumsuz olan cümleler ile etken ve edilgen çatılı cümleler de birbirine bağlanabilir.

5-Bildirme kipli (edat-ı haber) cümleler birbirine bağlanabilir.

6-Fiilsiz veya bildirme kipsiz(edat-ı habersiz) son bulan cümleler de birbirine bağlanabilir.

Tüm bu maddelerde tutarlık üzerinde durulmaktadır, Ali Ekrem, metin dilbilimden farklı olarak şekli bağdaşıklık unsurları dışında farklı yapılardaki cümleleri “zaman, mekan, şartiyyet, tezadlık, haliyet” gibi birleştirme unsurlarıyla açıklamaktadır.

Sonuç

Ali Ekrem’in konuya hakimiyeti ve bir ders kitabı olarak eserin kıymeti düşünülerek ilgili bölüm aşağıya alınmıştır. Ayrıca konu bütünlüğünün önemi ve örneklerin takibi açısından eserin çeviri basımının yapılmamış olması da düşünülerek “Cümleler” bölümü çalışmaya dahil edilmiştir.

Usul-ü Kitabet bölümünde öğrencilere kompozisyon yazmayı anlatan Ali Ekrem, ilk defa anlam birlikleri üzerinde durmuştur. Bir metin oluşturmada anlam ve şekil arasındaki bütünlüğü ele alan eser, metin dilbilimin özellikle bağdaşıklık öğeleri üzerinde durmaktadır. Ali Ekrem, kelime, ifade ve cümleler arasında bir alaka kurulmadan yazı yazılamayacağını, bu alanın hem şekil hem de mana da var olduğu örneklerle vurgulanmaktadır. Özne, fiil ve kip eklerinin ortak olduğu cümleler birbirine bağlanabilmektedir. Bunların dışında bağlaçlar da cümleleri bir araya getiren bağdaşıklık unsurlarıdır. Ali Ekrem bu unsurları metin dilbilime yakın bir tutumla incelemektedir. Metinlerde bugün tutarlılık olarak değerlendirebileceğimiz mana bütünlüğünü ise mekan, zaman, şart, durum, tezat başlıkları altında ele almaktadır. Şekil birliği olmamasına rağmen cümlelerde belirtilen olayların gerçekleştiği mekanın ortak olması; farklı iki olayın aynı zamanda gerçekleşmesi ya da iki durumun zıtlık anlatmak için bir arada kullanılması gibi hallerde tutarlılık oluşmaktadır ve bu tür cümleler de birbirine bağlanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle şekil değil, mana bütünlüğü sayesinde cümleler bir araya gelerek bir metni oluşturabilmektedir.

1915’te bugünün bilim aydınlığıyla ele alınan bu kavramlar dönemi için büyük bir yenilik olmakla birlikte bugün tartışılan metin dilbilim bağdaşıklık ve tutarlılık unsurlarının Türk edebiyatında temelini eski olduğunu ortaya koymaktadır. Ali Ekrem “gönderim, öge eksikliği, kelime bağdaşıklığı” gibi terimleri kullanmamış; fakat “cihet-i camia, muvafakat, elfaz-ı atf” gibi ifadelerle aynı mevzuları ele almış, açıklamış ve örneklendirmiştir. Edebiyatımızda dönemi gereği belagat, kompozisyon dersleri “Nasıl yazılır?” sorusuna aranan cevapları verirken bugün bu soru adı “Metin dilbilim” olan alanın temel meselesi olmuştur.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyat-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

Kaynaklar

- Bolayır, Ali Ekrem, (1915) *Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri*
- Coşkun, E. (2005). İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Coşkun, E.(2011) . Türk ve Göçmen Öğrencilerin Yazılı Anlatımlarında Metin Bağdaşıklığı, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. *Educational Sciences: Theory & Practice* - 11(2), 881-899
- De Beaugrande, R. A., & W. U. Dressler. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman Group Company
- Enkvist, N. E. (1990). Seven problems in the study of coherence and interpretability. In A. M. Johns & U. Connor (Eds.), *Coherence: Research and Pedagogical Perspectives*, Washington.
- Grabe, (1985) *Discourse Analysis and Writing, Reading Instruction*
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. New York: Longman Group UK Limited
- Karadeniz, Abdulkerim, (2015) Metindilbilimi Temelli Metin Çözümünde Bağdaşıklık Araçları ve Tutarlı Metin Oluşturma Becerilerine Etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1)
- Karatay, Halil, (2010) Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma Düzeyi ile Tutarlı Metin Yazma Arasındaki İlişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13)
- Özkan, Bülent, (2004) Metin dilbilimi, Metin dilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" Adlı öyküsünde Metin dilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri. Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 167-182
- Kıran, A., Korkut, E., Ağıldere, S.,(2003). *Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık, Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

EK: Usul-ı Kitabet'in Cümleler Bölümünün Çeviri Yazımı**Cümleler [149]²**

Cümleleri doğru yazmak için bilinmesi lazım gelen kavâid harf ü nahv derslerinde görülür, fakat bu kaideleri umumiyeti itibâriyle cümlelerden her birinin şerâit-i sıhhâtine âittir; biz burada bütün cümlelerin şerâit-i sıhhâtini göstereceğiz. Derhal anlaşılır ki yazı yazmak ne demektir işte şimdi tedkik olunacak: Filhakîka şimdiye kadar yalnız kelimelerle, terkiplerle tevaggul ettik, onlara âid nazariyatı gösterdik. Bu nazariyeleri bilmek doğru, güzel yazmak için elzem ise de yazı kelimeler, terkipler ile değil cümleler ile yazılır. Çünkü söz hüküm, kaziyye yâhûd nihâyet illet demektir, kelimât ve terâkibi cümle teşkil etmemek üzerine birbirine getirseniz hiçbir mânâ ifâde edemezsiniz.

Sonra yazı tek bir cümle olamaz, tek cümle ile nihâyet bir telgraf yazılır. Fakat bütün yazılar herhâlde bir kaç cümleden [150] müteşekkildir. Her gün yazdığınız vâzifelerde birçok cümleyi bir sıraya diziyorsunuz, bir yazı bir eser vücuda geliyor. Demek oluyor ki şimdi söylediğimiz gibi bütün cümlelerin birbirine nazaran şerâit-i sıhhâti bilinmeden yazı yazılamaz. Ne kadar mühim bir bahse geldiğimizi îzâha lüzum göremem, artık doğru yazmaya en vâsi' mânâsıyla öğrenmeye başlıyoruz: Cümleler iki kısımdır: Cümle-i münfasile, cümle-i muttasıla yâhûd merbuta.

Cümle-i münfasile- Kelâmda birbirine merbût olmayan cümlelere denir:

Misâl 1: Hava yine bozdu. Bu sabah pek erken uyandım. Gazeteler gelmedi.

Şu üç cümle birbirinden ayrıdır.

Daha münfasıl cümleler görelim:

Misâl 2: Arkadaşım mektepten geldi. Bugün hava güzeldir. [151]

Misâl 3: Cenâb-ı Hak âdildir. İnsan çalışmalıdır.

Fâzilet-i hallakiyeden nâsibedâr olmayanlar hüsrana uğrar.

Büyük insanlar küçük mekteplerden yetişir.

Birinci misâlde yine ufak bir merbûtiyyet-i ma'neviye bulabiliriz. Zirâ havanın bozmasını gören de, gazeteleri bekleyen de mütekellimdir. İkinci misâldeki cümleler arasında merbûtiyyet yoktur. Üçüncü misâl birtakım hakikatleri bize ayrı ayrı beyân eden bir cetveldir ki daha pek ziyâde tafsîl de olunabilir.

Cümel-i münfasile hakkında bazı nazariyât dermeyân edeceğiz. Fakat bunlar ancak cümel-i merbûta nazariyâtının tedkikinden sonra söylenebilir.

² Özgün metindeki sayfa numaraları parantez içinde verilmiştir.

Cümel-i muttasıla –Birbirine merbût olan cümlelere denir.

Misâl: Bu sabah erkenden uyandım, kitaplarımı derhâl tanzim ettim, derslerime çalıştım.

İşte bu cümleler birbirine merbûttur.

Çünkü her işi gören [152] aynı mütekellimdir. Bundan mâ'adâ ikinci, üçüncü cümlelerin sıhhati ancak birinci cümle ile kâimdir: Mütekellim uyanmasaydı ne kitaplarını tanzîm edebilir ne de çalışmak mukadder olurdu.

Edât-ı atf ü rabt olan ve o bugünkü lisân-ı tahrîrde -bahs-i mahsûsunda gösterdiğimiz gibi-hemen külliyyen metrûk olmakla berâber şu cümlelerin arasındaki (,) virgüllerin yerine ve yazarsak bugünün lisânını yazmış olmayız, lâkin kelâm doğru olur.

“Bu sabah erkenden uyandım ve kitaplarımı derhâl tanzim ettim ve derslerime çalıştım.” Şimdi cümleleri birbirine atf ve rabt etmek, cümle-i muttasıla yazmak acaba muharririn telakkisine, keyfine tâbi bir şey midir? Yoksa bunun bir nazariyesi bir düsturu mu vardır? Bunu pek küçük bir misâlde arayalım:

“Köpek, ben geldik. Yâhûd köpek geldi ve ben geldim.”*

*Birinci misal ikincinin şekli-i muhtasarından ibarettir ve bu da manen iki cümle teşkil eder. (Usûl-i Kitabet 11) [153]

Böyle söz söylenemez, yazılamaz. Muharrir, edib, müteganî kim olursa olsun ben böyle telakki ediyorum, keyfim böyle ister, böyle yazarım diyemez. Bu, lisânımıza mahsus değil, bütün lisanlara şamildir. Çünkü köpek hayvandır; insan ile bu fasılda iştirâk edemez. Yâni “gelmek” fiili insanda başka türdür, köpekte başka tür. Sonra hayvan ile insan arasında münâsebet ikisinin de mahlûk-ı zî-hayât olmasından ibârettir. Mahiyetleri, hakları, fasılları, şekilleri birbirinden ayrılır: Her insan nâtıktır, hiçbir hayvan nâtık değildir;

Misal 4: Papağan nâtık değil, mukallittir. Her insanda hüsn-i ahlâk vardır. Hiçbir hayvanda hüsn-i ahlâk insanlarda olduğu gibi tamamen ve külliyyen tecelli edemez; her insan tüfenk atabilir, esvâp giyer, hiçbir hayvan kendi kendine bunları yapamaz; her insan iki ayağının üstünde yürür, her hayvan böyle yürüyemez.

İnsan ile hayvan arasında bu kadar esâslı farklar olunca [154] “Köpek ve ben geldik” diyen yâhûd yazan bir adam acaba insanı hayvan ile nasıl, ne sebeple birleştirmiş oluyor? İşte ne kadar düşünseniz buna bir cevap veremezsiniz. “Köpek ile berâber geldiklerini söylemek istiyor.” Demek kabul değildir. Çünkü nev’iyyet başka ma’iyet yine başka şeylerdir. Bu ifâde den ittihat-ı nev’iyet

anlaşılır, maksat ma'iyet ise "Köpek ile berâber geldim." demelidir. Şu muhakkir tedkîk-i mantığıyeden sonra cümlelerin birbirine şer'ait-i atf ü rabtını görebiliriz:

Cümlelerde Cihet-i Camia

Kâide 1-İki cümleyi birbirine atf ü rabt için aralarında "cihet-i camia" bulunması lazımdır.

Ta'rif- İki şey arasında aklen mevcut alâkaya, münâsebete "cihet-i camia" denilir.

Cihet-i camia ki kuvve-i müfekkirenin cem' edeceği eşyâ beyindeki alâkadır, üç nev'e münkâsım olur. (s.155)

1 Temâsül

2 Tezâd

3 Tezâyüf

"Temâsül" nev'ilerde ittihat demektir. Yukarıda aldığımız Köpek ve ben geldik misâlinin tamamen aksi olarak "Ahmed ve Hasan geldiler." misâlinde olduğu gibi. Bu söz doğrudur. Çünkü Ahmed de, Hasan da insanlıkta müttehiddirler.

"Hava açıldı. Yıldızlar gözlerini kırıyor, kamer de onlara göz süzüyor." Misâlinde birinci cümle munfasıldır, diğer iki cümle de pek doğru olarak birbirine merbuttur. Çünkü yıldızlar da kamer de ecrâm-ı semâviyyeden oldukları için aralarında temâsül vardır.

"Tezâd" İki şey arasında zıddına denilir: "doğru" ile "yanlış", "gece" ile "gündüz" gibi. [156] Tezâdın bir cihet-i camia olması vehle-i evvelî de size garib görünür, fakat biraz düşünürseniz anlarsınız ki bir şeyin başka bir şeye zıd olabilmesi evvel-emrde nev'en müttehid bulunmalarına mütevakkıftır. Meselâ gece de gündüz de "vakit" nev'iyetinden müttehiddirler. Keza doğru ile yanlış "fikir" nev'inde müttehiddirler. Lâkin biri karanlık, diğeri aydınlık olduğu için aralarında tezâd olur. Fakat biri bir muhâkeme-i salimenin diğeri bir muhâkeme-i sakimenin olduğu için aralarında tezâd mevcuttur. Misâller: Fâziletin kıymeti insanı göklere çıkarır, sû-i ahlâk zilleti yerlere geçirir.

Tevazu-ı aynî ref'et-i hizmet millet-i siyadeddir.

Namık Kemâl

"Ak akçe kara gün içindir."

-Darb-ı Mesel-

"Tezâyüf" Birinin vücudunu diğerrinin vücuduna mütevakkıf [157] İki şey arasındaki münasebetten ibârettir. Baba ile oğul, ekseriyetle ekâlliyet gibi.

Misâller: Mekteplerin kesreti ve talebelerin hatmi bir milleti temeddîne kâfidir.

Mektep olmayınca talebe, talebe bulunmayınca da mektep olamaz.

“Aile ocağı ve anne kucağı hepimizin birinci ilticâgâhımızdır. Aile olmadan anne, anne olmadıkça aile bulunmaz.

Mühimme: Bu bahsi daha ziyâde tadvîle hacet göremiyoruz.

Belâga-yı Arabın kabul etmiş oldukları “cihet-i camia-yı vehime” ve “cihet-i camia-ı hayâliyye” ile bunların aksamı olarak kütb-i belâgatte gösterilen “şube-i temâsül”, “şube-i tezâd” gibi şeyleri de zihninizi karıştırmamak için mevzû’bahs etmeyeceğiz. Esâsen atf ettiğimizde “vehmiye” , “hayâliye” denilen cihet-i camianın ve aksamının akliyye ircâ-ı kâbildir. [158] Zirâ “alâka ve münâsebet” vehmi, temsîli ne olursa olsun hadd-i zâtında şıklı olmadıkça vücûd bulamaz.

Şurasını da pekiyi anlamalısınız:

İkisi arasında mahiyetleri i’tibâriyle cihet-i camia mevcûd olması her zaman atfın sıhhatini temin edemez. o cihet-i camia maksûd olmalıdır. Mesâla kâğıttan bahs olunduğu sırada “Kağıdım esvâbım beyazdır.” denilemez. Zirâ her ne kadar beyazlık kâğıda da eşyaya da şamil bir sıfat ve kâğıt ve esvâb eşyadan olmak i’tibâriyle yek cins ise de nev’ileri başkadır, fikr-i beşerde nev’den nev’e uçarcasına intikâl edemez ve muhtelif nev’ileri birleştirmekte asla münâsebet bulamaz.

Şimdi cihet-i camiaya biraz teemmûlden sonra meydana çıkacak iki misâl alalım:

“Yüksek cepheler ve büyük yürekler bir millet-i şahrah-ı terkibe sevk eder.”[159]

“Cephe” ile “yürek” arasında nev’iyette ittihat gibi kat’i bir cihet-i camia yoktur, fakat düşünürsek bir ittihat buluruz: Burada cepheden maksad “fikir” yürekten maksad da “hüs”dür. Zirâ ne alnın ne yüreğin maddeleri mütefekkir olamaz; şu hâlde “dimağın iki fâziletini” kastetmiş oluyoruz, bunlarda bir mahiyetten yâni “tefekür”den münbâis ve binâ-yı âliye müttehiddir.

“Mektepte kitaplarımı açtım, mürekkep hokkamı hazırladım, kalemimi sildim, kâğıtlarımı buldum, derslerime çalıştım.”

Kitap, mürekkep hokkası, kalem, kâğıt nev’en başka başka şeylerdir; fakat mektep denilince bunların hepsi hatıra gelir ve hepsi mektepte kullanılmak i’tibâriyle müttehiddir.

Şu küçük tedkîkten pekâlâ anlaşılımıştır ki atf ü rabt da cihet-i camia-ı akliyenin ittihat-ı nev’iyet şeklinde vücûd-ı esas olmakla berâber her zaman her atıfta bunu aramak doğru olamaz. Siz atf ü rabt yaparken iyice düşününüz:[160]

Matûf ile matuf-ı âliye arasında ya kat’i yâhûd nisbî bir ittihat var mı yok mu? Bir ittihat bulursanız atıf doğrudur ve illâ yanlıştır. Zaten “cihet-i camia” ıstılahı gösteriyor ki matuf ve matûf-ı

âliye arasında külliyyen ve katiyen değil minciheten ve nisbî bir münâsebetin, bir alakanın vücûdu atıfta da temîn-i sıhhati kâfidir.

Yukarıki misâllerden birini münâsebeti ihlâl edecek iki misalin ilavesiyle tekrar edelim:

Mektepte kitaplarımı açtım ve peynir ekmek yedim; mürekkep hokkası hazırladım; kalemimi sildim; ve akşam rüya görmüştüm, kâğıdımı buldum da derslerimi çalıştım.” Buradaki atf ü rabt yanlıştır. Çünkü mektepte kitapları açmakla peynir ekmek yemenin, kalemini silmekle rüya görmenin hiçbir münâsebeti yoktur. Mektepte peynir, ekmek yenir ise de kitaplar açıldığı, ders çalışmak için bütün hazırlıklar yapıldığı zaman değil. Akşam rüya görmüş olabilirsiniz, [161] fakat bize bunu bir silsile-i atf ve tâ’dâd arasında söylerseniz sözünüze saçma derler. Zira rüyanın mekteple, kitapla, ders ile en ufak bir nisbeti bulunamaz.

Kelimeler Arasında Cihet-i Camia

Kâide 1-Kelimelerin birbirine merbutu aralarında cihet-i camia bulunması mütevakıftır. Cihet-i camia esasen cümleler arasında caridir. Zira hüküm olmayınca dağılır ve münâsebet de olamaz. Fakat birbirine atf ü rabt olunan kelimeler arasında da cihet-i camia bulunmak lazım gelir. Çünkü kelimelerin atf ü rabtı onların bir hükümde teşriki demektir. Hesapta nasıl cinsleri muhtelif adetler, üç portakal, sekiz ceviz, dört kalem cem’ edilemezse yazıda da cem’ olunamaz. Şu farkla ki adedin cem’inde vücûd-ı cinsiye aranıldığı halde kelimelerin atf ü rabtında cihet-i camia kâfidir. [162]

Misâl-1-

Arkadaşlarımdan Necdet, Seyfi, Ahmed geldiler.

Misâl-2-

Kitabı, kâğıdı, kalemi, mürekkebi hazır buldum.

Misâl-3-

Mûsıkî insanın fikrini, kalbini, ruhunu sefâyâb eder.

Misâl-4-

Gülü, menekşeyi, yasemini pek severim.

Şu dört misâli tahlil edersek anlarız ki bütün mef’uller bir fiile âid yani bir hükümde müşterektir, aralarında cihet-i camia olmazsa bu iştirâk nasıl kâbil olabilir? Meselâ arkadaşlarımdan Necdet, Seyfi, Ahmet, balıkçı geldiler, diyebilir misiniz? Diyemezsiniz çünkü balıkçı da diğerleri gibi bir insan ise de burada matlûb olan insanlık değil, arkadaşlıktır; yânî cihet-i camia arkadaşlıktadır; balıkçı da sizin arkadaşınız olamaz. [163] Esasen “bir hükümde teşrîk” demek aynı fiili tekrar etmemekten başka mânâ ifâde etmez. Bakınız birinci misâli “Arkadaşlarımdan Necdet geldi, Seyfi geldi, Ahmed

geldi" şeklinde yazabilirsiniz. Demek oluyor ki misâlde iki evvelki fiil hazf olunuyor. Şu halde cihet-i camia yine cümleler arasında vakidir.

Dördüncü misâle bir mef'ul-i bih ilâve edelim:

"Gülü, menekşeyi, yasemini, limon ağacını pek severim."

Bu söz yanlıştır. Zira gül, menekşe yasemin arasında cihet-i camia mevcut ise de bunlarla limon ağacı arasında mevcut değildir. Halbuki limon ağacı nebât cinsindedir; lakin burada cihet-i camia nebâtât arasında aranmıyor, ezhâr arasında aranılıyor; yani limon ağacı eşcâr nevindedir, ezhâr nevine dahil olamaz.

Kaide-2- matûf ile matûf-ı âleyh arasında [164] zat i'tibâriyle mugâyeret şarttır. Hem cihet-i camia hem mugâyeret nasıl olur deyivermeyiniz: Cihet-i camia iki şekil arasında minciheten bir rabita demek olduğunu tekrar izhâr ederiz. "Mugayeret" bulunmazsa rabita bulunmak kâbil midir? Meselâ "Ahmed ve Ahmed geldi" denilebilir mi? Böyle bir sözün mânâsı yoktur. Çünkü ikinci Ahmed'in ne sebeple yazıldığı anlaşılabilir. Halbuki "Küçük Ahmed, Büyük Ahmed geldiler" yazmak doğrudur. Zira küçük, büyük sıfatları dahil olunca iki Ahmed birbirine mugâyir olur, aralarındaki cihet-i camia ise kelimenin fiilinde iştirakleridir.

Mugâyeret şu misâlde gördüğümüz gibi yalnız şahıslarda değil, birbirine matuf bütün mânâlar arasında aranılır. Halbuki lisânımızda kudemâ-yı üdebamızdan kalmış birçok atıflar vardır ki birbirine yalnız lafzen mugâyir ve mâ'nen müttehiddir. Bunlara "ATF TEFSİRİ" denilerek güyâ matufun [165] matuf-u âliyyedeki mânâyı tefsir ve îzâh etmesinden dolayı atfın sahih olduğu beyân edilmek istenilmiş ise de bir mânâ aynı mânâyı tefsir edemez. Meselâ "siyah esved", "hoca ve muallim" desek esved kelimesi siyahın, muallim lafzı da hocanın mânâlarını "tefsir" mi eder? Esasen bunlar muhtaç-ı tefsir olmadıktan başka aynı mânâyı ifâde eden ikinci kelimelerde bir ziyâdelik bir başkalık yok ki birinci kelimeleri tefsir edebilsinler.

İki kelimedede mânâ şu iki misâlin gösterdiği derecede "aynîyet" ifâde etmese bile yine aynı mânâyâ gelen kelimeleri kitâbet-i husûsiyede asla yazmamalıdır:

Arz ve eş'ar, beyân ve îzâh, şüphe ve tereddüd, sa'y ve gayret gibi lisân-ı resmîde hat-ı lisân-ı ilm-i fende böyle yüzlerce atf tefsîri güya bir nev'i âhenk temîn ettiklerinden dolayı kabul edilmiştir; gazetelerde, mecmuâlarda, hat-ı edebî denilen eserlerde emsâlini görürsünüz; [166] lakin hepsi birbirinden fenadır. Siz hiçbirine bakmayınız.

Bunları değil, ümit ve emel, ye's ve ızdırâb gibi aralarında fark bulunabilecek kelimeleri de birbirine atfetmekten içtinâb ediniz. çünkü az çok mânâ farkı şimdilik takdir edemeyeceğiniz için bilmeden aynîyet girîvesine düşersiniz nasıl ki misâllerde gördüğümüz "ve"li atf-ı tefsirleri pek

yazmıyorsanız da virgül işaretli olanlarını mânâya teklîd eder ümidiyle vazifelerinize dolduruyorsunuz. Vazifelerinizde “hava güzel, lâtif idi.”, onun ümidi, emeli, arzusu budur, gibi şeyler çok var. Hele biri Türkçe diğeri Farisî yâhûd Arabî iki-üç kelimeyi aynı mânâyı ifâde ettikleri halde (,) ile bir sıraya dizerek bir silsile-i atf ve ta’dâd yapmak hepimizde bir itiyâd olmuş. “Semâ-karanlık, muzlim, siyah idi.”, “O pek terbiyeli, edip [167] bir çocuktur.” Gibi. İşte bunların hiçbirini asla yazmamalısınız. Böyle atıflar mânâyı kuvvet vermez. Bilakis mânâyı âvâr verir. İlerde tekrar ve takid mübahisini yazarken mânâlara kuvvet vermek için ne yolda atıf ve tâ’dâdlar yapılabileceğini bilâ- taraf göstereceğiz.

İhtâr_ Unutulmamalıdır ki (,) işareti (ve) edatının yerine kâimdir. Ve her ta’dâd bir silsile-i atıftan başka bir şey değildir. Gerek (,) işaretini gerek diğerk tenkid işaretlerini aşağıda anlatacağız.

Elfaz-ı Atıf

Lisânımızda (ve) ile onun yerine kâim olan (,) den mâada birtakım lafızlar daha vardır ki iki cümle yâhûd iki kelime arasında atf ü rabta hizmet eder. Bunların bugünkü lisânda kesretle isti’mâl olunanlarını görelim. [168]

De dahi mânâsına. Misâl:

“Kitap sevilirse kalem de sevilir.”

Diğerk misâl:

“Kitap da, kalem de, kâğıt da güzeldir.” de edât-ı atf olarak dahi mânâsına kullanıldıkça imlâ bahsinde söylediğimiz gibi muttariden münfasıl yazılır. “Mektepte derse çalıştım.” misâlinde edât-ı zarfiyyet olan ve imlâda ittisâl ve infisâl kaide-i umûmiyyesine tabi bulunan “de” den tefrik için dahi mânâsına olan (da) yı ayrı yazmak bütün üdebâ ve muharririn tarafından kabul edilmiş bir kaide olduğundan buna rağbet etmemek imlâ yanlışına düşmektir. Hepiniz bu yanlışı yapıyorsunuz. Şu mükerrer ihtardan sonra bu hatadan kurtulmalısınız . (da) edatını daima mânâsını düşünerek yazınız. Da’nın lisânımızda bir şive-i maksûsa ile istimali daha vardır ki ne zarfiyye ne de atfiyyedir.

“-Ben dersime çalışayım da sen anlarsın.” misâlinde olduğu gibi işte burada (da) çalışmak fiiline kuvvet verir, ona [169] (Usul-i Kitabet12) ziyâde itimâd olduğunu gösterir. Bu türlü (da) dahi muttariden münfasıl yazılmalıdır.

Hem. Farisî’dir, lisânımızda iki türlü istimâl olunur. Birincisi müteaddid olarak : “Hem Rıfkı hem Fazıl geldi.” gibi. Bu suretle istimâli ekserdir ve mânâ da müşareketi teyid eder. İşte misâlimizden maksut olan mânâ “Yalnız Rıfkı gelmedi, Fazıl da geldi”dir. Bazen “hem” ikiden ziyâde de kullanılır:

“Hem okudu, hem yazdı, hem ezberledi” gibi.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

İki üç defa tekrar eder. “Hem” edatından sonra tekid-i mânâ için “de” yazıldığı da vardır. “Hava hem serin hem açık hem de rüzgârlı idi.” gibi. İşte bu misâlde havanın rüzgârlı olmasına serin, güzel olmasından ziyadece ehemmiyet verildiği anlaşılıyor. [170]

İkincisi münferit olarak. Misâl:

“Deminden beri anlatıyorum, dinlemiyorsunuz. Hem ben size bir şey söyleyeyim mi? Bu mübahaseye devam edersek derse çalışamayacağız.”

“Hem” in dışında bu yolda istimâli pek güzel bir şivemizdir ki” bundan başka” mânâsını alarak takid ifâde eder.

Yeni yazıların birçoğunda görüldüğü gibi “de, hem” edatlarının yerine “ve” yazmak ve meselâ “Gel ve gör; ben sana bir şey söyleyeyim mi?” demeye kalkışmak “Bir de Fransız mukallitliğinden başka bir şey değildir.

Ya, yâhûd. Bunlar da Farisî’den mehuzdur. Ve “ya” ,”yâhûd” muhaffifdir, hükümde terdîd için daîma mükerrer olarak kullanılır. Misâl (1) Ya dersine çalış ya, ya yazını yaz.

Misâl (2) Ya dersine çalış yâhûd yazını yaz.

Böyle iki şekilde de istimâli caizdir. İkinci ya’dan evvel (ve) getirerek [171] “Ya dersine çalış veyâhûd yazını yaz” demek daha ziyâde resmî, fennî şivelere yakışır; husûsî ifâdelerde (ve) yazmamalıdır.

(ya) münferit olarak kullanılınca tekîd-i istifhâm mânâsını ifâde eder ve bu makâmda muttariden maksur okunur:

“Ya gelmeseydim, ya kitabın olmasaydı?” gibi. Hiçbir kelime ile berâber olmayarak kullanılan “ya” taaccübü, hayreti müfît olur. Size beklemediğiniz bir hadiseyi anlatan mütekellime tek bir “ya” ile cevap verirsiniz. Misâl:

“- Bu sene mektepte derslere bir hafta evvel başlanacaktı.”

- Ya !”

Taaccüb ifâde eden bu nevi “ya” daima memdûd okunur.

Ama. Arapça’dan alınmıştır. İstisna, istidrâk ifâde eder. Misâl. (1) Herkes geldi ama, Hüseyin gelmedi.

Misâl (2) Geldi ama. söylemedi. [172] Lisân-ı tekellümde “ama” ekser muhâffifdir, lisân-ı tahrîrde hususiyle nazımda ekser Arabî kâidesiyle müşedded olur.

(Ama) Taaccüb ve hayret makâmında da müstameldir. “Amma yaptın ha.” Misâlinde olduğu gibi. Bu makâmda dahil olduğu cümlelerin âhirine “ha” ilâvesi ekserdir, fakat “ha” sız da getirilebilir. “Amma kalem oynattı.” gibi.

Hatta. Arabî’den mehuzdur. Sonuna kadar tamim ve teşmil ifâde eder; beklenilmiş şeylerin olduğunu gösterir. Misâller (1) Bütün çocuklar hatta Ahmed de geldi.

Misâl (2) Dersi değil hatta kitabı okudum. (3) İmtiharlarda muvaffak oldum hatta her dersten on numara aldım.

Bile. Hatta mânâsına Türkçe edattır.

Şu kadar ki (hatta) daîma cümlelerin başına getirildiği halde (bile) fiillerin [173] önüne yazılır. Yukarıki misâller “bile” edatıyla şöyle olur; “Bütün çocuklar geldi, Ahmed bile geldi.” “Dersi değil, kitabı bile okudum.” “İmtiharlardan muvaffak oldum, her dersten 10 numara bile aldım.”

Bazen “bile” cümlelerin sonunda gelir.

Misâl: “Söyledim, söyledim anlamadı, dinlemedi bile!”

İhtar - Bile hatta mânâsına olduğuna göre ikisini bir cümlede bulundurmamak yanlıştır. Bu yanlışa birçok yazılarda tesadüf olunur, lisân-ı tekellümde de iştiliyor; fakat kabul-ı üdebaya mazhar olamamıştır. Binâenaleyh hatadır. “Kitabımı okudum, hatta dersimi bile ezberledim.” Yazmayınız. Edatlardan yalnız biri aynı fikri ifâdeye kâfidir.

Sonra. iki türlü müstameldir.

(1) Zamanda tehiri ifâde için.

(2) Suâl makâmında.

Misâller: (1) Ben geldim, arkadaşım sonra geldi. [174]

(2) “Bütün derslerimi ezberledim.

-Sonra?”

Bu ikinci makâmda böylece fiilsiz olarak yazılmaması caiz ise de fiilli olarak da gelir. Meselâ burada “Sonra ne yaptın?” demek de mümkündür.

Ne.

iki mahal istimâli vardır: (1) Suâl

(2) teşrik-i nefî

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

Misâller:(1) Ne oldun? (2) Ne Ahmed geldi ne Mehmed. İşte burada kelimenin evvelâ Ahmed'den sonra Mehmed nefî olunmuştur.

(ne) edatı beyne'l-üdebâ hayli münakaşaya mûcib olmuştur, bunun suret-i istimâli hakkında makaleler hatta bir risale yazılmıştır. Esasen edat-ı nefî olan ne'den sonra fiili menfi getirmek caiz mi, değil mi meselesi münâkaşata badî idi. Biz bu mübahisi bittabi nakil edecek değiliz; yalnız ne edatının fiil-i menfiye de dahil olabileceğini söyleyeceğiz.

Bu takdirce[175] fiilin ifâde ettiği mânâyı tekid etmiş olur. Müsbet ve menfi cümlelerde birkaç misâlini görelim:

- (1) Ne kitap ne ders okudu. (Doğru)
- (2) Ne kitap ne ders okumadı. (Birinciden daha kuvvetlice)
- (3) Ne kitap okudu ne ders. (iyi) ,
- (4) Ne kitap okudu, ne ders okumadı (yanlış)
- (5) Ne Ahmed ne Mehmed gelmedi. (yazmamalı)
- (6) Ne Ahmed ne Mehmed geldi. (iyi)
- (7) Ne Ahmed ne Mehmed geldiler. (Denilebilir)
- (8) Ne Ahmed ne Mehmed gelmediler. (Birinciye müreccehdır)
- (9) Ne Ahmed geldi ne Mehmed. (Hepsinden iyi)

(Ne) Mükerrer olarak da suâl için kullanılır: “ne, ne ?” gibi (ne) ye edat-ı haber ve (de) edatları ilhak olunabilir. “nedir? nedir?” “Ne şöyle ne de böyledir.” deriz.

Kudemâ ikinci gelen “ne”den evvel (ve) getirerek [176] “Ne şöyle ve ne böyledir.” Bu istimâl metruktur hatta “ve ne de” yazmakta ısrar eden Hacı İbrahim Efendi nâmında bir muallime karşı şair Nâci merhum

Ey taraftar makâlât-ı neviye “ve ne de” ,

Acaba kâh ne de harf olunur bir senede? Demiş idi!

Ki. Farisî'den mehuzdur, kesretle istimâl olunur.

En ziyade sâht ve tarsîf makâmlarında yazarız: Misâl(1) “Gelmedi ki gideyim.” Yani gelmemesi gitmeyişime sebep oldu.

Misâl(2) : “Öyle bir şart-ı taammim ile çıktım ki yola” yani yola fevkaleda bir şart-ı tamim ile çıktım. Te'kid suâl içinde gelir.

Misâl: “Ne olmuş ki?”

Ale’l-ıtlak te’kid-i hüküm için ibarenin sonuna yazıldığı da vardır.

Misâl: “Ah öyl(177)çalışkandır ki!”

“Ki” edatının daha başka yerlerde istimali gösterilebilir ise de esaslarını zikir ile iktifa ediyoruz. Hepinizin yazılarınızda gördüğümüz bu edatı kesret-i tekrara uğratmamalısınız.

Yoksa: Olmasaydı manasına, nefî şart için yazılır. Derslerime çok çalıştım, yoksa imtihanları geçemezdim. Gibi ki çalışmış olmasaydım imtihanları geçemezdim demektir.

İse. Dört türlü kullanılır.

(1)Edat-ı şart olarak. Misal: Derse çalışır ise muvaffak olur. (2) : (de) ilâvesiyle ama manasına olarak: “Her işi görür ise de bu işi göremez.” misalinde olduğu gibi ki “Her işi görür ama, bu işi (178)göremez.” demektir.

(3) Gelince manasına yazılır:

“Sultan Selim en büyük padişahımızdır.”

Sultan Süleyman ise zamanında büyük fütuhata muvaffak olmakla beraber babasının kâ’bine varamaz” gibi. İşte burada “ise”nin yerine “gelince” yazalabiliriz. (4) Tercih ifadesi için. “Şimdi oyun oynamaktansa ders çalışmalıyız. “Bu misaldeki ise ile ders çalışmanın tercih olduğu ifade olunmuştur.

Lakin, Fakat. ikisi de Arapça edat-ı istidrâktir. Herbiri ihâmlı görünen bir cümleden o ihâmı kaldırmak için getirilir.* Misal: “Mektep açıldı, lakin dersler daha başlamadı.” “Mektep açıldı dediğiniz zaman muhatabınıza derslerin de başlamış olduğu

*İhâm vehmettirmek yani şüpheye, tereddüde düşürmek demektir.

[179] fikrini ihâm etmişsinizdir. Zira her mektep ders okutmak için açılır; şu kadar ki derslere mektep açılır açılmaz başlanmaz. İşte muhatabınız bunu bilemeyeceği için ikinci cümlelerinizi söyleyerek onda husule gelmiş olması muhtemel gördüğünüz derslerin başlamış olması tevehhümünü izale ediyorsunuz.

İki cümlelerin arasına “lakin” yazmak pek muvâfık demektir.

Bu iki edat lisanımızda bir hüküm ve kuvvettedir. Mana-yı istidraki tekrar ettikçe edatları da değiştirmek lazım gelir. Misal: “Mektep açıldı, lakin dersler daha başlamadı; bütün muallimler toplandı, fakat talebe gelmedi.”

İhtar:_ “Lakin” ile “fakat”dan evvel “ve” getirmek şive-i resmî ve fenniye ve lisan-ı kadime muvâfık ise de lisan-ı edebiyatta ve lisan-ı samimiyet ve hususiyette (ve) yazmamalıdır.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

*Bu iki edattan birini bir ibarenin sonuna getirmek bugünkü lisan-ı tahririmizde lisan-ı tekellümden alınarak kabul edilmiş[180] bir tarz-ı beyândır. Misal (1) : Mekteplerde cezalar olmasa küçük çocuklar ne kadar memnun olacaklar; lakin....

Misal(2) : İmtiharlarda muallimlerin talebeye muavenet etmeleri kabildir, fakat....

İşte bu şive-yi mânâ-yı istidrake kuvvet verir. Çünkü o mânâ öyle malumdur ki söylenilmesini mütekellim lüzum görmemiştir, muhatap hal ve zamana göre münasib addedeceği cümleyi noktaların yerine getirir. Lüzum-ı hakikî oldukça suiistimal itmemek şartıyla böyle yazabilirsiniz.

*Lisân-ı kadimde (lakin) den muharref olarak (veli) , (lik) , (velik) istimal olunurdu.

Misal(1) :

Teeyyünden itme sakın içtinâb,

Umûr-ı siyasette kılma şitâb

Ki her demde bir hûne vardır mecâl,

Veli merdeyânında etmek muhâl!

İbn-i Kemâl [181]

Misâl(2)

Cismimle çün alemet-i makber sükûnnumâ,

Fikrimle lik muzdarib ü bî-karar idim

Recâizâde Mahmut Ekrem

Bugün bunların ikisi de metruktur, nazımda bile hiçbiri yazılamaz.

Belki. Arabî olan (bel) edatına Farisîde (ki) ilavesiyle kullanılan bu lafız lisanımıza aynen intikal etmiştir. İki türlü yazılır:

(1) Bir şeyin ihtimal-i vukuunu beyân için .

Misal: “Bugüne kadar dersine çalışmamıştı, belki bundan sonra çalışır.”

(2) Teşmil-i mânâ makamında. Misal: “İnsanlar değil, belki hayvanlar her zaman çalışır.”(182)

Ta, Taki. İntihâ ifade ederler.

İki türlü istimaldir. Misal (1) : “Ta bugüne kadar derslerime çalıştım.”

Misal(2) : Çalış, ta ki adam olasın.”

İçün, den, dolayı, çünkü, zirâ, ilah. gibi elfâz-ı ta'liliyi burada tahlil ve teşrîh etmeyeceğiz: Mademki bunlarda manayı ta'lil mevcuddur, elbette dahil oldukları cümel ve kelimât arasında cihet-i camia bulunur: Meselâ "Hava güzel olduğu için kuşlar ötüyor." yazmak doğrudur çünkü havanın güzelliği kuşların ötmesine sebep olabilir; halbuki meselâ "Hava güzel olduğu için kağıdı kesiyorum." yazmak yanlıştır. Çünkü havanın güzelliği kağıdın kesilmesine illet olamaz.

Gerek, beraber, halde, taktirde, [183] elbette, ilâ, zaten ... gibi ikinci derece haiz-i ehemmiyet elfâz-ı rabtiyeyi de göstermeyeceğiz: diğerleri hakkındaki tedkikata nazaran bunların sûret-i istimalini kendiniz tayin ve manalarını takdir edebilirsiniz.

Sıyg-ı Rabtiyye (Sıyga-ı Rabtiyye)

Atf ve rabt için şimdiye kadar gösterdiğimiz elfâzdan maada bir de "sıyg-ı rabtiyye" mevcuddur. Bunları cihet-i mahfûz olarak göstereceğiz:

Fransızca'da olduğu gibi lisanımızda da ef'âl-i muavine vardır ki hem başlı başına birer mana ifade ederler hem de kelimelerle birleşerek onlara "faaliyet" verirler.

Ef'âl-i muavine şunlardır:

Olmak, itmek, eylemek.

İdilmek, olunmak, bulunmak, kılınmak, indirmek, bulundurmak, kıldırmak, buyurmak. [184]

Bu ef'âl-i muavinenin ilavesiyle nasıl ef'âl-i mürekkebe teşkil edildiği sarf derslerinde görülür; biz burada bu fiillerin sıyg-ı rabtiyye olarak ne gibi şerâit tahtında yazılması lazım geleceğini anlatacağız:

"Olmak", "etmek" masdarlarından "ol", "et" emir masdarlarına "u-ü, be" ilavesiyle "olub", "edib"; ola, ide, sıyga itmelerine "rak, rek" ilavesiyle "olarak, iderek" sıyg-ı rabtiyyesi teşkil edilir.

"Olub" ta'lîminin lisan-ı resmiyye mahsus olduğunu ve lisan-ı hususiydede ancak ikinci bir fiil ile yazılabileceğini yukarıda söylemiştik, burada da tekrar ederiz. "Olub" ile beraber gelecek ikinci fiil ona nazaran mukârin hiç olmazsa "kârib" bulunmalıdır.

Mukârine misâl: "Arkadaşım kitabı okuyup bitirdi, ben hala dersimi ezberleyip bitiremedim."

Lisanımızda "ub (üb)" ilavesiyle bütün fiiller dense (Usul-i Kitabet 12) [185] sıyg-ı rabtiyye teşkili kabuldür ve bunlara mukârin olarak teşekkül etmiş birçok ef'âl vardır: gelüp, gitmek; okuyup, yazmak; yiyüp, içmek; oturup, kalkmak ilâh gibi masdarların takdimiyle de nadiren istimali caizdir:

"Derse çalışmak isteyüp çalışamadı" gibi.

"ub" ve "de" ilave olunca pek güzel bir şivemiz zuhura gelir.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

Misal: “Mektebe gelüp de o kadar çalıştıktan sonra imtihanlarda muvaffak olamamak kabil midir?” İşte bunların hepsi hususî, resmî her yazıda kullanılır. Karibe misal: “Ahmed gelüp orada derse baktı, gitti. “Hakikat-i halde “gelüp baktı” demek olan bu şekilde ifade dahi lisân-ı husûsîde kabul edilmiştir, fakat yine nadirdir.

Bu şekillerden başka yerlerde “ub” ve de şekl-i rabtın husûsî lisân-ı tahrirde istimali haiz değildir. Çünkü lisân-ı tekellümde yoktur. [186] “Arkadaşım kitaplarını açıp derslerine bir saat kadar hepimize hayret verecek bir dikkat-i mütemadiye ile çalıştı.” yazmamalı.

“Arkadaşım kitaplarını açıp, derslerine müstağrak olup hepimize hayret verecek bir dikkat-i mütemadiye ile çalıştı.” katiyen yazmamalı. Birinin bile kabulüne mesağ verilemeyen bir tarz-ı beyan taaddüd ederse elbette hiç kabul olunamaz.

İhtar. Kudemanın lisân-ı nesir ve nazımda “ub” sigâ-ı rabtî tahammül olunamayacak derecede kesret-i istimale uğradılmış idi, bugünkü lisan-ı nazımda da nadir olmak şartıyla istimali tecviz olunuyor:

Gülümsüyor koca vadi, gülümsüyor tepeler

Gülümsüyor su-yı tırmanmak isteyip öteden

Uzun kürekli kayıklarla bir büyük yelken.

Gülümsüyor bir yerden gölgeler döküp Nil'e

Mehmet Akif

[186]

“Olarak” iki türlü müstemeldir: 1 “Haliyye”

Misal: “Arkadaşım memnun olarak geldi” gibi ki memnun olduğu halde geldi demektir.

2: “Raptiye” misal: “Derslerimize gayretimiz muallimin nezdinde mucib-i takdir olarak mükafatlara mazhar edildik. Manası nadir. Bu da “mucib-i takdir oldu ve mükafatlara mazhar edildim.” manasınadır.

“Ederek, olarak” gibi iki türlü müstemeldir.

Misal: “Tekellüm ederek geldi” Haliyye;(durum zarfı)

“Kitaplarımı tanzim ederek kağıtlarımı da yerli yerine koyduktan sonra bağçeye indim.” Atfiye.

“Eyleyerek” ederek müradifidir, fakat bugünkü lisan-ı hususiyyede gayet nadir olarak “iderek” lafzını tekrar etmemek için kullanılır.

Heralde bu sıyga-i rabtiyeyi yazmamak, yazmaya mürehcehtir.

[187]

“edilerek” edereğin meçhul sıygasıdır, resmî, husûsî her lisan-ı tahrirde kullanılır.

Misâl: “Dersler ihzar edilerek imtihanlara girilmelidir.” Bunun müradifi olan “edilüb” lisan-ı husûsîde “ub” şekl-i rabtı hakkındaki kaide-i umumiyyeye tabî ve nadirdir.

“olunarak” (olarak) da meçhul sîgasıdır, husûsî lisan-ı tahrirde az çok istimal olunur.

Misal: “Dersler ikmal olunarak imtihanlara başlandı. “bulunarak” sıyga-i rabtiyye olarak husûsî lisanda nadir olmak şartıyla yazılabilir. Misal: “Derslere gayrette bulunarak imtihanlara hazırlanmalıdır.”

“kılarak” lisan-ı resmide bile pek nadirdir, lisan-ı husûsîde hiç yazılmaz. Kılmak masdarıyla bütün müştekatı da böyledir. Bunlara bazen lisan-ı nazımda tesadüf olunur:

Dalgalar uymayınız bad-ı ta’ankâre

Siz kılın naaşımı is’âl kenarpare

Abdülhak Hâmid

[188]

“ettirerek” müteradiftir, ef’âl-i tahrirde “ederek” sıyga-i rabtiyesinin böylesinin ahkamına tabî olduğundan kitabet-i husûsiyyede istimal olurlar. Misal: “Arkadaşına hiddet ettirerek zevk alır.” “bulundurarak, eyleyerek, kıldırarak” sıyga-i rabtiyyesi de “bulunarak” eyleyerek, kıldırarak, gibidirler.

İhtar-ı mühimme: Namık Kemal, Recâizâde Ekrem, Abdülhak Hâmid hatta Süleyman Nazif, Mehmed Akif gibi ecile-i üdebâ ve şuaramızın bazı eserlerinde sıyg-i rabtiyyenin lisan-ı resmî ve fenniyyede olduğu gibi istimal edildiğine tesadüf olunur. Fakat evvela bu eserler ki ekser tarih, tercüme-i hal, makale, şiir gibi şeylerdir, husûsî dediğimiz yazılardan muadded olamaz; saniyen bugünün lisanı otuz kırk sene evvelki lisan değildir; salisen ve husûsen mektepte tahsil etmekte olan efendiler için ecille-i üdebâyı [190] taklid değil, derslerde görülen nazariyatı tatbik etmek lazım gelir. Ne zaman üdebâyı muhteremenin asarını hakkıyla anlayacak mertebe-i vukufa dahil olursanız işte o zaman kendilerinin tarz-ı beyanında yazı yazmağa çalışırsınız.

İhtar-ı mühim: sıyg-i rabtiyyenin istimalinde tekerrürden suret-i daime ve katiyyede mücanebet etmelidir ki tekerrürlerin belki en fenası budur. Meselâ:

“Mektebe gelerek, kağıtlarımı tertib ederek, derslerimi severek okudum.” Asla yazmayınız. “Mektebe gelerek kağıtlarımı tertip ettikten sonra derslerimi severek okudum.” Bile yazmayınız.

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

Bu ikinci misalde iki sıyga-i rabtiyye birbirine pek yakın olmamakla beraber yine bir fena tekerrür vardır; tekerrürden kurtulmak da gayet kolaydır:

“Mektebe geldim, kağıtlarımı tertip ettim; derslerimi severek okudum” dersiniz. [191]

[Tekerrürün neden dolayı fena olduğunu ve bundan nasıl içtinab olunabileceğini aşağıda bilâtaraf anlatacağız.]

Cümleler Arasında Cihet-i Camia

Cihet-i camianın esasen cümleler arasında bulunduğunu ve kelimeler arasındaki mevcudunu o kelimeleri bir hükümde teşrikten ibaret olduğunu yukarıda söylemiştik. Şimdi cümleler arasındaki cihet-i camiayı tedkik edelim: Gerek edat-ı atf olan (ve) ve onun yerine kaim olan (,) ile, gerek yukarıda gösterdiğimiz elfaz ü sıyg-i rabtiyye ile birbirine atf ve rabt olunan cümleler arasında cihet-i camia ancak âtide beyan edeceğimiz kavaide riayet olundukça tahakkuk eder; fakat bu kaideler cihet-i camiayı ihlal edecek bir kayıt ve sebep olmamak şartıyla doğrudur. Bunu her kaidede ayrı ayrı tekrar etmekten ise işte bütün kaideler[192] için umûmî olarak söyledik. Her kaideyi gösterdiği o kaidede cihet-i camiayı taayyün eden kayd ü sebebin fikdaniyle de misaller üzerinde izahata girişeceğiz; böylece kavaid-i mevzuânın şerâid-i sıhhati katiyen anlaşılacak.

İki Cümle Arasında Atf ve Rabt

Kaide (1) Failleri müşterek cümleler birbirine atf ü rabt olunurlar.

Misal(1) “Mektebe geldim, ders okudum.”

Misal(2) “Kapı açıldı, eve girildi.”

Misal(3) “Kitabı açtım, ders okudum.”

Misal(4) “Kitap bulundu, ders okundu.”

Misal(5) “Yazısını tashih etmiş, muallime vermiş.”

Misal(6) “Kitabını açtı, dersini çalışmağa başladı.”

Misal(7) “Ahmed mektebe devam ederek derslerine çok çalışıyor.”

Bu misallerin hepsi doğrudur. [192]

Misal(1) “Mektebin içine girdim, at koşturdum” Yanlıştır. Zira cihet-i camia “mekan” kaydının fikdaniyle ihlal olunmuştur: Mektep at koşturulacak yer değildir.

Misal(2)

“Eve girildi, kapı açıldı” yanlıştır çünkü cihet-i camia “zaman” bulunmamasından dolayı ihlal edilmiştir: Eve kapı açıldıktan sonra girilir.

Misal(3)

“Kitabı açtım ve mektubu okudum” yanlıştır. Zira cihet-i camia yine “zaman” kaydına riayet olunmayarak ihlal olunmuştur.

Misal(4)

“Geldi ve gelmedi” katiyen hatadır: Nefi ve isbât bir fiilde bulunmaz. “Geldi, hayır gelmedi” denilince söz doğru olur. Çünkü “hayır” lafzı “geldi” [194]

Fiil-i sebtini ortadan kaldırıyor.

Misal(5)

“Ahmed çalışkan olduğu için kapıdan çıktı.” katiyen yanlıştır. Çalışkan olmak kapıdan çıkmağa sebep teşkil edemez.

Misal(6)

“O kadar himmet-i sarf ederek ezberlemediği derslerine tekrar hiç bakmadan ağaçları gördü.” Böyle söz söylenemez:

Himmet ezberlememek için değil, ezberlemek için sarf olunur. Derse bakmakla ağaçları görmek arasında hiçbir münasebet yoktur.

Kaide (2) Failleri müşterek olmayan cümleler dahi birbirlerine atf olunabilir.

Misal(1)

“Arkadaşım okudu, ben dinledim.” Cihet-i camia: zaman.[195]

Misal(2)

“Mektepte biz çalışırdık ama o hiç çalışmazdı.” Cihet-i camia :mekan.

Misal(3)

“Ben o kadar çalışmasaydım bu iş olur muydu?” cihet-i camia: şartiyyet.

Misal(4)

“O gaib ederek ben kazandım” cihet-i camia: tezad.

*Bu şekil ifade fiilin tekrar ettiği maksud oldukça kabul edilir: Burada “ederek”, “ede, ede” demektir; başka yerlerde “O gaib etti, ben kazandım” deriz.

Misal(5)

“Ben pek mahzun olduğum halde arkadaşım bundan haberdar değildir” ciheti camia: haliyet.

Bu misallerin hepsi doğrudur.[196]

Misal (1)

“Arkadaşım okudu, ben evvel dinledim” yanlıştır. Zira cihet-i camia olan zaman fikri evvelce kaydıyla ihlâl edilmiştir.

Misal(2)

“Mektepte biz çalışırdık ama evde o hiç çalışmazdı” doğru değildir. Zira vahdet-i mekandan ibaret olan cihet-i camia bozulmuştur.

Misal(3)

“Ben o kadar çalışmasaydım bu iş olur” hatadır. Çünkü cihet-i camia olan şartiyet fiilin biri mazi diğeri muzari olarak yazılmadığı için ihlâl olunmuştur.

İhtar. Şart ve cüz arasında tevafuk şeklinin muhafazayı bir kaide-i muttaride olduğu halde bazı yazılarda fiil-i şartın muzarî ve fiil-i cezanın mahiyeti olarak kullanıldığı görülür. Hadd-i ifade biraz uzayınca bu hataya çok düşülür. [197]

“Ahmed Bey ziyade çalışkan olmasa bu kadar arkadaşının arasında bütün derslerden böyle yüksek numaralar alabilir miydi?” misalinde olduğu gibi “olmasa” değil “olmasaydı” yazılmak lazım gelir.

Misal(4) “O kalemini gaib ederek ben kitap okuyordum” yazılamaz çünkü “ederek” hali manasını müfîd olunca “okumak” fiili de sığa-yi haliyye ile ifade edilmek lazım gelir; burada “ederek” sığa-yı rabtiyyesine “ide, ide” manası da veremez, zira kalem tedricen değil defaten gaib olur.

Kaide(3) Fiiller yahut failleri müfret veya cem olan cümlelerin dahi birbirlerine atfı caizdir. Fiil-i müfredin fiil-i cem’e rabtı “Çocuklar oynadılar, ben çalıştım” cihet-i camia: zaman. Fiili cemin fiili müfrede rabtı: “O dersine çalışmakta iken çocuklar geldiler.” Cihet-i camia: zaman[198]

Failer içinde aynı hal vak’adır: “Ben kitap okudum, arkadaşlarım yazı yazdı.”

“Arkadaşlarım derse çalıştıkları sırada ben istirahat ettim” gibi.

Mühimme._ Faillele fiiller mevzubahs edilmiş olmasından bila-istifade burada lisanımızın pek müfîd ve latif bir kaidesini istidrad olarak anlatacağım: Lisanımızda faillerin heyet-i umûmiyyesi maksud olunca onlar cem de olsa failer müfret; failer yegan yegan maksud olunca hem failer hem fiiller cem olarak getirilir.

Misal(1)

“Mektep açıldı. Çocuklar toplandı, muallimler geldi” Bu sözden faillerin heyet-i umûmiyyesi anlaşılır yani çocukların, muallimlerin ya hepsi veya ekseriyeti gelip toplandığı ifade olunmuştur.

Misal(2)

“Çocuklar bahçede oynuyor, ben görüyorum” ifadesinden de[199] mütekellimin çocukların heyet-i umûmiyyesi oynarken gördüğü yani her birinin kendisine yahud oyuna dikkat etmediği anlaşılır. Faillerin cem, fiillerin müfret olarak iradı lisanımızda ekserdir. Bu iki misali failleri cem olarak yazarsak mana değişir: Misal (1) “Mektep açıldı, çocuklar toplandılar, muallimler geldiler.” Bu tarz-ı beyan çocukları muallimleri ayrı ayrı göz önüne getirmek için ihtiyar olunur.

Misal(2)

“Çocuklar bahçede oynuyorlar, ben görüyorum.” ifadesi de çocuklara ve oyunlarına ayrı ayrı bakıldığını beyan eder. İki tarz-ı beyan arasındaki şu farka şimdiki yazıların ekserinde riayet edilmiyor ve failer de fiiller de gelişi güzel yazılıp duruyor. Lakin bu kadar güzel, böyle ince bir şivemize rağbet etmemek lisanımızın suret-i beyanına karşı adetâ küfrân-ı nimettir. Siz bundan içtinab ediniz ve gösterdiğimiz kaideye muttariden rağbetkar olunuz.

Kaide(4) Lazım, mutadi; malum, meçhul, müsbet, menfi fiillerden de birbirine merbut cümleler teşkili kabil olur.

(200)

Misaller:

Lazım ile mutadi arasında atf ve rabt:

1 “Kitabı aldım ve mektebe geldim”

2 “Mektebe geldim ve kitabı aldım” malum ve meçhul fiiller arasında atf ve rabt:

1- “Kapı açıldı, eve girdim”

2- “İki lokma ancak yiyebildim, yemek kaldırıldı” müsbet menfi fiiller arasında atf ve

rabt:

1 “Ben dersime çalışarak imtihanında kazandım ama sen çalışmadığın için kazanamadın”

2 “Arkadaşım kitabı göremedi, siz gördünüz.”

Kaide(5) Edat-ı haber cümleler birbirine matuf olabilir.

Misal(1)

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

Sınıfımızda Ahmed çalışkandır, İrfan zekidir.” Cihet-i camia: mekteplilik

(Usûl-i Kitabet-14)

(201)

Misal(2) :

“Arkadaşım gelmiş, muallim efendi ders takrir etmiştir.” Cihet-i camia: zaman.

Kaide(6)

Fiilsiz veya edat-ı habersiz nihayet bulan cümleler birbirine atf olunur:

Misal: “Hava ne kadar güzel, semada buluttan eser yok.” Bu cümlelerde edat-ı haberin mahzuf bulunduğunu ihtara bile lüzum yoktur sanırım.

*İki cümlenin birbirine atf ve rabtı hakkında göstereceğimiz şu kaideler her gün söylediğiniz sözlerde, yazdığınız yazılarda rağbet ettiğiniz şeylerdir, bunların tatbikinde yanılmazsınız yahud pek az hataya düşersiniz; Fakat yazı iki cümleden de ibaret değildir. İşte şimdi bütün cümlelerin, bütün kelimelerin atf ve rabta aid nazariyatı göstereceğiz. (202)

Cümel ve Kelimât Arasında Muvafakat ve Tenasüb

“Muvafakat” birbirine matuf efkar arasında cihet-i camianın vücudu bir lüzum olunca o fikirleri ifade eden eşkal arasında da bir cihet-i camia aramak pek tabiidir.

“Ruha göre vücut” işte layetegayyir bir kanun-ı fitrat. İnsan ki eşref-i mahlukattır bakınız vücuduyla diğer hayvanat ne kadar ihraz-ı tefevvuk etmiş. Aslanın cismi ne kadar mehib, kırlangıcın vücutcağızı nasıl naziktir. Gül ağacıyla kavağın arasındaki farkı acaba kim görmez?

İşte bu kanun-ı tabiat insanın bütün mevcudiyet-i maddiyesine bütün ef’âl ve hareketina hakimdir. Şimdi mademki yazı bir faaliyet-i dimagiyyenin bir tefekkürün neticesidir, mademki o tefekkür manaları birbirine rabt etmekte bir cihet-i camia arıyor ve fikirler daima “mütevafık ve münasib” olarak inkişaf ediyor, o fikirlerin şekillerinde de bir muvafakat ve tenasüb aramak kabil ola. Şu mukaddimecikten sonra tedkikatamıza başlayabiliriz...(203)

Tarif(1) Cümleler arasında muvafakat o cümlelerde fiillerin sıygaları itibariyle ittihadı demektir.

Misal(1) :

“İrfan mektebe can attı, kitaplarını açtı ve derslerine fevkalade bir gayretle çalıştı.”

Misal(2) :

“İnsan olmak aynıyken bir genç ilmin karşısını bilir, tahsil-i ilm için bütün hamasiyetiyle çalışır, her gün her saniye irfanını yükseltmekten zevk alır ve işte bu mesai mütemadiyen âlime kendini sevdirebilir.”

Misal(3) :

“Arkadaşım gitmiş, o kadar uğraşmış, pederin istediğini alamamış, mekteb-i mebusana avdet etmiş.”

Misal(4) :

“Bugün riyaziye muallimi gelecek, bize birçok mesele hallettirecek. Fakat korkarım memnun olmayacak.”(204)

Misal(5) : “İnsan çocukluğunda pek çok çalışmalı, pek çok düşünmeli alehusus büyüklerin sözlerini anlamak için pek ziyade dikkat göstermeli.”

İşte bu misallerin cümleleri arasında muvafakat vardır. Zira her birinde aynı sıyga-i fiil, tekrar ediliyor.

Harekenin hiffet ve sikleti muvafakata mani değildir.

Misal(6) :

Kaderdir hep, kederdir hep, haberdir hep, ibrettir hep

Bu **dünya der** ne ukbadır ne rüyadır ne hülyadır.

Namık Kemal

Bu beyitte ise kaideten ve telifken tam bir muvafakat vardır: edat-ı haber birinci mısradaki hafif ikincisinde sakil olarak tekrar ediyor.

Tarif(2) kelimeler arasında muvafakat onların münhasıran mana itibariyle tevafukudur ki bu da cihet-i camianın vücudundan ibarettir. (205)

[Malumdur ki birçok ifadelerde tek bir fiil birçok faile, mefule, sığata, zamire... ilah aid olur ve tekrardan kurtulmakla beraber ihtara da riayet etmek için yalnız bir kere yazılır. Aşağıda göreceğimiz misallerde bu kaideyi unutmayınız.]

Misal(1) :

“Hasan, Bedri, Kemaleddin geldiler.” Doğru.

Cihet-i camia: temasül

Misal(2)

Ali Ekrem Bolayır'ın Nazariyât-ı Edebiyye Dersleri Adlı Kitabının Cümleler Bölümünün Bağdaşıklık ve Tutarlılık Açısından Değerlendirilmesi

“Kağıdı, kalemi, kitabı pek severim.” Doğru.

Cihet-i camia: teşâbih

Misal(3) :

“Güzel, sevimli, şakrak bir çocuk geldi.” Doğru.

Misal(4) :

“Sen, ben, o beraber gitmiş idik.” Doğru.

(206)

Misal(5)

“Gelerek, giderek; oturarak kalkarak istikameti bozduk.” Doğru.

Misal(6) :

“Kimi, ne zaman ? nerede görmüş” doğru.

Envai kelimenin “isim, sıfat, zamir, ism-i işaret...ilah”

Kaffesine tatbiki mümkün olan muvafakata bundan fazla misal yazmağa lüzum görmedik; şimdi aynı misalleri aralarındaki muvafakatı ihlal ederek yazalım:

Misal(1) :

“Hasan, Bedri, Kemaleddin, satıcı geldiler” yanlıştır. Zira ism-i haslarla sıfatlar yahud ism-i cinsler arasında cihet-i camia yoktur. Böyle bir cihet-i camia bulunsaydı şu misalde Hasan'ın, Bedri'nin, Kemaleddin'in de bir olmaları lazım gelirdi.

Misal(2) :

“Kağıdı, kalemi, portakalı, kitabı pek severim.” Meyve nevinden olan portakalı ilim ve irfan levazımından olan kağıt, kalem, kitap ile beraber saymak cihet-i camia(207) berbad eder, böyle söz söylenemez.

Misal(3) :

“Güzel, mektepten mezun, sevimli, şakrak bir çocuk geldi.” Bu da yanlıştır. Çünkü güzel, sevimli, şakrak olmak çocuk için birer sıfattır; mektepten mezun olmak ise onun zati bir sıfatı değil, kısıbî bir meziyetidir.

Misal(4) :

“Sen, ben, o, velespid beraber gitmiştik.” yanlıştır. Çünkü zamirler isimlerin yerlerine kaim olur ve eşhası gösterir; velespid bir isim cinsidir.

Misal(5) :

“Gelerek, giderek, oturmakla, kalkarak rahatımızı bozduk.” Yazılamaz: Bozmak fiilinin müteallakatı olan gelerek, giderek, kalkarak mana-yı hali, oturmakla ise mana-yı talili ifade eder.

(208) Misal(6) :

“Kimi? Kitabı, ne zaman? Nerede görmüş.” Yanlıştır. Zira kim müphemâtandır, kitap ism-i cinsdir.

TENASÜP

Tenasübü anlatmak için yine cihet-i camiaı düşünmeliyiz: Cihet-i camiaı tarif ederken “iki şey arasında aklen mevcut alaka ve münasebet” demiş idik! (82) Tarife “münasebet” kaydının ilavesi de iki şey arasında her zaman kat’i değil, birçok defa nisbi bir cihet-i camia bulunmasından ileri gelmişti (sayfa 86). İşte efkâra ait olan bu nazariye eşkâle gelince “tenasüp-i elfâzı” istilzâm eder. Şu halde her yazıda muafakat-ı cümel ve elfâz bulunmayabilir, fakat her yazıda tenasüp bulunmamak kâbil değildir. Görülüyor ki yazının en umumi lâyetegayyir bir kanunu mevzu-ı bahs ediyoruz. Bahis gayet mühimdir, mühim olduğu (209) kadar da dakik bir bahistir. Bu derse bütün dikkatinizi vermelisiniz. Evvela kendi vücudumuza bakalım: gözler, kaşlar, kulaklar, kollar, parmaklar, bacaklar, ayaklar hep gövde ile mütenasip ve birbirine kaynaşan mütenâzır değil midir?

Saniyen mesnuat-ı beşeri düşünelim: Saraylarda, camilerde, dairelerde, konaklarda, evlerde, hasılı binaların kaffesinde ne görünür? “tenasüp ve tenâzır”

Salisen tabiatı tetkik edelim: heyet-i umumiyyesiyle yalnız azamet ve mehâsini takdir edebildiğimiz tabiat, namütenahi tenasüplerin, tenazırların, mecmuundan başka nedir? Yıldızların, dalgaların, ağaçların, yaprakların, çiçeklerin, çimenlerin arasındaki tenasüp aşikâr değil midir? Hatta biraz dikkat olunursa dağların taşların tenâsüpleri görülmez mi?

Artık bu kadar bariz ve şâmil bir kanun-ı efkâr beşerin mir’atı olan yazıda aramamak bittabi kabil olamaz.

Tenâsüp iltizam ettikçe hem doğru hem güzel yazarsınız.(210)